

Course name: "Economic Evaluation of Investments"

Week 8: Feasibility Study of Investment Projects

Номи фан: Баҳодиҳии иқтисодии сармоягузорӣ
(*Economic Evaluation of Investments*)

МАВЗЎИ 8. Асосноккунии техникую иқтисодии лоиҳаҳои сармоягузорӣ

Нақшаи лексия:

1. Тавсифи умумии асосноккунии техникую иқтисодии лоиҳа
2. Фаслҳои асосии асосноккунии техникую иқтисодӣ

1. Тавсифи умумии асосноккунии техникую иқтисодии лоиҳа

Асосноккунии техникую иқтисодӣ (АТИ) ин арзёбии техникӣ, молиявӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва экологӣ, инчунин арзёбии хавфҳои асосӣ ва самаранокии лоиҳа мебошад.

АТИ омӯзиши даромаднокии иқтисодӣ, таҳлил ва ҳисобкунии нишондиҳандаҳои молиявӣю иқтисодии лоиҳаи сохташуда, аз ҷумла натиҷаҳои ҳуҷҷатшудаи маркетингӣ ва таҳлили техникӣ-иқтисодӣ мебошад, ки ба мақсад мувофиқ ва имконпазирии татбиқи лоиҳа ва интихобро аз ҷиҳати самарабахштарин қарорҳои ташкилӣ, техникӣ ва иқтисодӣ асоснок мекунад.

Асоси АТИ исботи самаранокии молиявии лоиҳа ва ҷалби сармоягузорӣ мебошад.

АТИ барои сармоягузориҳои потенциалӣ (саҳмгузориҳои корхонаҳои саҳмдорӣ, бонкҳо, давлат) тартиб дода мешавад.

Мақсадҳои асосии таҳияи АТИ инҳоянд:¹

1) арзёбии имконпазирии лоиҳа – имконияти татбиқи лоиҳа бо назардошти тамоми шароит ва маҳдудиятҳои мавҷудаи дорои хусусияти техникӣ, молиявӣ, иқтисодӣ ва дигар;

¹ Васюхин О.В., Павлова Е.А. Экономическая оценка инвестиций. Учебное пособие. – СПб: СПб НИУ ИТМО, 2013. – 98 с.

2) арзёбии самаранокии мутлақи лоиҳа - санҷиши иҷрои шарт: аҳамияти натиҷаҳои ба даст овардашуда аз аҳамияти харҷи зарурӣ (хароҷоти захираҳо);

3) муқоисаи вариантҳои алтернативии татбиқи лоиҳа бо мақсади асоснок кардани татбиқи лоиҳа ҳамчун варианти беҳтарин.

Дар АТИ-и лоиҳа бояд таҳқиқоти алтернативӣ, ҳисобҳои вариантҳои пешниҳодшуда, аз ҷумла қарорҳои бунёдии меъморӣ ва сохтмонӣ, ҳисобҳои самаранокии сармоягузорӣ, инчунин маълумот оид ба оқибатҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва дигар ҳангоми сохтмон (таҷдид) ва истифодабарӣ аз иншоот инъикос карда шаванд.

Самаранокии иқтисодии маблағгузорӣ барои татбиқи лоиҳа бояд бо ҳисоби дахлдор ва муқоиса бо лоиҳаҳои аналогӣ, агар мавҷуд бошад, тасдиқ карда шавад.

2. Фаслҳои асосии асосноккунии техникую иқтисодӣ

Дар ин лексия мо тартиби таҳияи АТИ-ро бо истифода дар мисоли шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ меомӯзем.

Сохтори АТИ инҳоро дар бар мегирад:

- 1) саҳифаи унвонӣ;
- 2) мундариҷа;
- 3) қисми тавсифии АТИ;
- 4) замимаҳо;

5) маълумотнома ва дигар маводи тасдиқунандаи маълумоти ибтидоӣ.

Қисми тавсифии **АТИ** бояд аз фаслҳои асосии зерин иборат бошад:

- 1) «Хулоса» (Резюме);
- 2) «Таърихи қаблӣ ва фикри асосӣ»;
- 3) «Арзёбии вазъи бозор, стратегияи маркетинг»;
- 4) «Арзёбии техникӣ. Хавфҳо»;
- 5) «Арзёбии экологӣ»;

- 6) «Арзёбии институтсионалӣ»;
- 7) «Арзёбии молиявӣ»;
- 8) «Арзёбии иқтисодӣ, самаранокии амалинамоии лоиҳа, муқоисаи вариантҳо»;
- 9) «Арзёбии ҳуқуқӣ».²

Фасли 1. Хулоса

Дар хулоса маълумоти мухтасар, навоварии лоиҳа ошкор карда шуда, ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва хулосаву тавсияҳои асосӣ оид ба зарурати татбиқи лоиҳа бо дарназардошти ё бе назардошти пешниҳоди тадбирҳои дастгирии давлатӣ дар қарорҳои лоиҳавӣ асоснок карда мешаванд. Хулоса бояд дар шакли кутоҳшуда моҳияти АТИ-и лоиҳаро мухтасар баён кунад. Нишондиҳандаҳои он (маълумотҳои зарурӣ, нишондиҳандаҳои ибтидоӣ ва натиҷаҳои нақшавӣ) бояд ба мундариҷаи ҳуди АТИ мувофиқ бошанд.

Хулосаи АТИ бояд инҳоро дар бар гирад:

- 1) номи лоиҳа;
- 2) мақсади лоиҳа;
- 3) ташаббускори лоиҳа;
- 4) арзиши умумии пешбинишудаи лоиҳа;
- 5) барномаи истеҳсолӣ;
- 6) маҳсулоти (хизматрасонии) лоиҳа, саҳми он ба иқтисодиёти кишвар (минтақа);
- 7) маҳалли амалишавии лоиҳа;
- 8) гурӯҳҳои мақсаднок (кормандони мақомоти давлатӣ, хизматчиён, кормандони ташкилотҳо, сохтмончиён, истеъмолкунандагони маҳсулот ва ғайра);
- 9) мӯҳлати иҷрои лоиҳа;
- 10) манба ва андозаи маблағгузорӣ барои таҳияи АТИ.

² Басовский Л. Е., Басовская Е. Н. Экономическая оценка инвестиций: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 2014. — 241 с.

Ба ғайр аз нуктаҳои дар боло зикршуда инчунин дар хулоса ба таври илова нишондиҳандаҳои асосии лоиҳаро нишон медиҳанд.

Фасли 2. Таърихи қаблӣ ва фикри асосӣ

Дар ин фасл шароитҳои мавҷудаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, табию иқлимӣ, ҳуқуқӣ ва дигар шароитҳо, ки дар онҳо татбиқи лоиҳа пешбинӣ шудааст, тавсиф карда мешавад.

Дар ин фасл оварда мешавад:

- 1) идеяи лоиҳа, ки параметрҳои асосии лоиҳаро дар бар мегирад (маҳсулот, иқтидорҳо, тамоюли бозори лоиҳа);
- 2) таърихи лоиҳа (тадқиқоти қаблан гузаронидашуда, хулосаҳо, вариантҳои алтернативии лоиҳа);
- 3) имконпазирии татбиқи лоиҳа;
- 4) ҳадаф ва стратегияи лоиҳа;
- 5) ташаббускори лоиҳа;
- 6) таъмини инфрасохтор;
- 7) фазои сармоягузорӣ;
- 8) минтақаи таъсири лоиҳа ба муҳити зист.

Дар ин фасл инчунин мушкилотҳо дар соҳа (кишвар) муайян карда мешавад, ки онро тавассути татбиқи лоиҳа амалӣ кардан мумкин аст ва инчунин ҳамаи имконоти имконпазири ҳалли мушкилоти дар пешистода (ба даст овардани ҳадафи лоиҳа) нишон дода шудааст, ки барои он дар ҳар як фаслҳои минбаъдаи АТИ лоиҳа таҳлили муқоисавӣ гузаронида мешавад.

Ҳамин тариқ, таърихи қаблӣ ва фикри асосӣ дар бар мегирад:

- шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва табиӣ;
- идеяи лоиҳа, таърихи таҳқиқотҳо ва имконпазирии татбиқ.

Фасли 3. Арзёбии вазъи бозор. Стратегияи маркетинг

Ин фасл арзёбии талаботи мавҷуда ва ояндаро ба маҳсулот (хизматрасонӣ), ки лоиҳа пешниҳод кардааст ва ҳаҷми фурӯшро инъикос мекунад.

Арзёбии вазъи бозор бояд инҳоро дар бар гирад:

1) таҳлили ҳаҷм, намуд ва нархи маҳсулоти (хизматрасони) истеҳсолшаванда (хизматрасонӣ) бо назардошти вазъи ҷорӣ дар соҳа (минтақа);

2) арзёбии талабот, ки таҳлили ҳаҷм, намуд ва нархи маҳсулоти (хизматрасони) дар натиҷаи лоиҳа истеҳсол (истеъмолшаванда)-ро дар бар мегирад;

3) истеъмолкунандагон (истифодабарандагон)-и асосӣ.

Рӯйхати маълумотҳоро, ки барои арзёбии бозори мақсаднок заруранд, усулҳои алтернативии арзёбии маълумот ва муайян кардани талаботи оянда (масалан, усулҳои тадқиқотӣ - таҳлили системавӣ, муқоисавӣ, меъёрӣ, ягонагии мантиқӣ ва таърихӣ, усули ҷамъбаस्तкунӣ) номбар кардан лозим аст. Инчунин бояд пешгуии фуруш омода карда шавад.

Асосноккунии стратегияи маркетинг инҳоро инъикос мекунад:

1) сиёсати хизматрасонӣ;

2) хароҷот ба маркетинг ва таблиғ (реклама);

3) тадбирҳои тавсияшаванда оид ба пешбурди маҳсулот (хизматрасонӣ) ба бозорҳо.

Ҳамин тариқ, арзёбии вазъи бозор ва стратегияи маркетинг дар бар мегирад:

- таҳлили ҳаҷми бозор, талабот ва рақибон;

- SWOT-таҳлил;

- PEST-таҳлил;

- стратегияи нархгузорӣ ва нақшаи муайяни маркетинг.

Фасли 4. Арзёбии техникӣ. Хавфҳо

Дар ин фасл қарорҳои гуногуни техникӣ ва технологӣ барои татбиқи лоиҳа, барномаи истеҳсолии ташкилот, самти тарҳрезӣ ва

сохтмон дар ташкили иншоот, арзёбӣ ва тақсими хатарҳо инъикос ёфтааст.

Маълумоти ибтидоии лоиҳа инҳоро дар бар мегирад: давраи ҳисобкунӣ (солҳо), санаи оғози лоиҳа, асъори ҳисобкунӣ, санаи тартиб додани АТИ лоиҳа.

Ин фасл бояд дар бар гирад:

1) ҷойгиршавии объект, муайян намудани майдони сохтмони объект, ҷойгиршавии манбаъҳо ва таъминкунандагони ашёи хом, истеъмолкунандагони маҳсулот ва хизматрасониҳо, наздик будани инфрасохтори муҳандисӣ ва нақлиётӣ.

Лоиҳа бояд на танҳо корҳои дар маҳалле, ки корхона дар он ҷойгир аст, балки тамоми чорабиниҳои дигареро, ки барои ташкили таъминоти захираҳо ва интиқоли маҳсулот заруранд, инчунин сармоягузорӣ барои бунёди инфраструктураи ёрирасонро дар бар гирад;

2) ба таври васеъ тартиб додани ҳуҷҷатҳои лоиҳавию сметаӣ (пешакӣ муайян кардани асосҳои лоиҳавӣ, технологияи истеҳсолот ва таҷҳизот, объектҳои сохтмони манзил, ки барои кори муътадили корхона заруранд ва ғайра);

3) асосноккунии иқтисодии лоиҳа бо назардошти қарорҳои техникӣ ва технологияи қабулшуда;

4) тартиб додани барномаи истеҳсол ва фуруши маҳсулот аз ҷиҳати моддию арзишӣ;

5) асосноккунии интихоби технология ва таҷҳизот, мутобиқат ба стандартҳои байналмилалӣ, таносуби оптималии нарх ва сифат, истифодаи ноу-хау; арзёбии вариантҳои оптималӣ ва интихобшудаи технология;

6) тавсифи ҳалли гуногуни техникӣ ва технологияи татбиқи лоиҳа;

7) таъмин намудани лоиҳа бо иншооти муҳандисӣ, аз ҷумла, даромадгоҳҳо ва иншооти мавҷудаи нақлиёт, таъминоти барқ, гармӣ, об ва канализатсия, анборҳо;

8) ҷадвали татбиқи лоиҳа, ки мӯҳлати бунёди (сохтмони) иншоотро аз рӯи соли татбиқ бо инъикоси графикаи пайдарпай ва давомнокии марҳилаҳо дар бар мегирад;

9) арзёбии гурӯҳи хатарҳои марбут ба қисми техникӣ ва технологияи лоиҳа, хусусияти тахминии принципи тақсими таваккал, тадбирҳои пешниҳодшуда оид ба кам кардани хатарҳо.

Тақсимооти хавф барои лоиҳа мувофиқи принципҳои зерин амалӣ карда мешавад:

1) тақсимооти одилонаи хавфҳо байни шарикони давлатӣ ва хусусӣ, бо шартҳои додани хатарҳо ба тарафе, ки метавонад онҳоро бо хароҷоти ҳадди ақал беҳтар идора кунад;

2) бо назардошти хусусиятҳои иҷрои лоиҳа;

3) бо дарназардошти имкониятҳои шарик дар гузаронидани арзёбӣ ва мониторинги пайдоиши хавфҳо ва таъсири онҳо ба иҷрои шартҳо.

Дар ҳолати рӯй додани таваккали муайян намуди таваккал нишон дода шуда, масъулияти рафъи оқибатҳои он ба зиммаи шарикони хусусӣ ё шарикони давлатӣ гузошта мешавад ё мутаносибан байни шарикони давлатӣ ва хусусӣ тақсим карда мешавад.

Ҳамин тариқ, арзёбии техникӣ ва хавфҳо дар бар мегирад:

- интихоби технология ва таҷҳизот;
- нақшаи татбиқи лоиҳа;
- арзёбии хатарҳои амалиётӣ.

Фасли 5. Арзёбии экологӣ

Дар фасли мазкур таъсири қарорҳои техникӣ дар доираи лоиҳа қабулшуда ба муҳити зист, мутобиқати онҳо ба стандартҳои экологӣ ва тадбирҳои ҳифзи муҳити зист инъикос ёфтааст.

Арзёбии таъсири экологӣ дар АТИ-и лоиҳа мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад.

Ин фасл бояд дар бар гирад:

1) арзёбии таъсири лоиҳа ба ҳолати муҳити зист, арзёбии зарари экологӣ аз татбиқи лоиҳа ва тадбирҳои пешниҳодшуда оид ба кам кардани таъсири манфии он;

2) чорабиниҳое, ки лоиҳа оид ба беҳтар намудани вазъияти экологӣ (дар ҳудуди ноҳия, шаҳр, вилоят, ҷумҳурӣ) пешниҳод кардааст.

Ҳангоми интиҳоби қарорҳои тарҳрезӣ ва техникӣ бояд танҳо он қарорҳое интиҳоб карда шаванд, ки ба стандартҳои экологӣ мувофиқанд ё аз стандартҳои қорӣ баландтаранд.

Фасли 6. Арзёбии институтсионалӣ

Фасли институтсионалӣ бояд масъалаҳоро, ки ба сохтори ташкилии ташкилоти таъсисшаванда, идоракунии лоиҳа, сохтори идоракунии кадрҳо, идоракунии истеҳсолот ва чорабиниҳои ташкилӣ дахлдоранд, инъикос намояд.

Фасли мазкур бояд нақша(ҳо)-и идоракунии лоиҳаро дар тамоми давраи ҳаёти худ дар бар гирад, ки асоси ҳуқуқӣ ва сохтори идоракуниро тавсиф мекунад. Идоракунии лоиҳа дар марҳилаи омодагӣ ва татбиқи лоиҳа ва истифодаи иншооти лоиҳавӣ амалӣ карда мешавад. Ин фасл тавсифи фаъолиятҳои идоракунии лоиҳаро пешкаш мекунад.

Агар лоиҳа нақшаи нави институтсионалӣ эҷод кунад, зарур аст, ки асосноккунии ташкили ин схема бо таҳлили муқоисавии вариантҳои алтернативии схемаҳои идоракунии лоиҳа пешниҳод карда шавад.

Дар ин фасл шакли ташкилию ҳуқуқии ташкилоти таъсисдода тавсиф карда мешавад.

Сохтори ташкилии идоракунии ширкати лоиҳавӣ, чун қоида, метавонад аз рӯи принципи функционалӣ (маъмурият, маркетинг, истеҳсолот, амалиёт, воҳиди ёрирасон ва ғайра) сохта шавад.

Маълумот дар бораи иштирокчиёни пешбинишудаи лоиҳа, ҳам онҳое, ки ба ташкилоти оянда дохил мешаванд ва ҳам онҳое, ки дар асоси шартнома фаъолият мекунанд (ном, фаъолияти асосӣ, таҷрибаи корӣ ва ғайра) пешниҳод карда мешаванд.

Фасли 7. Фасли молиявӣ

Фасли молиявӣ дар АТИ фасли калидӣ ва муҳим ба ҳисоб меравад.

Татбиқи лоиҳа як қатор марҳилаҳоро аз гуфтушунид ва бастанӣ шартнома, таҳия ва маблағгузори лоиҳа то сохтмон ва ба истифода додан дарбар мегирад.

Мувофиқи мундариҷа, ин фасл инҳоро инъикос мекунад:

- 1) хароҷот ва даромадҳои молиявӣ (сармоягузорӣ);
- 2) тақсимои эҳтиёҷоти маблағгузорӣ аз рӯи марҳилаҳои лоиҳа;
- 3) манбаъҳои маблағгузори лоиҳаҳо;
- 4) схема (бо дастгирии давлатӣ ё бе дастгирии давлатӣ) ва

моделҳои молиявии татбиқи лоиҳа.

Дар умум арзёбии молиявӣ чунин ҳисобкитобро дар бар мегирад:

- 1) Ҳисобкунии сармоягузори ибтидоӣ, аз он ҷумла:
 - захираҳо барои замин, сохтмон, таҷҳизот, литсензияҳо, фаолиятҳои пеш аз истеҳсолот;
 - хароҷоти пешбинишуда (10-15%).
- 2) Ҳисобкунии хароҷоти амалиётӣ, аз он ҷумла:
 - ашёи хом ва материалҳо.
 - фонди музди меҳнат.
 - хароҷоти умумии идоракунии ва маркетинг.
- 3) Пешгуии ҳаракати пулӣ, аз он ҷумла:
 - фаъолияти амалиётӣ, сармоягузорӣ ва молиявӣ;

- гардиши софи пул.

4) Пешгӯии даромад ва хароҷот, аз он ҷумла даромад, фоидаи ҳосилшуда, фоидаи соф.

5) Нишондиҳандаҳои асосии самаранокии сармоягузорӣ, аз он ҷумла:

- арзиши ҷорӣ соф (NPV);

- меъёри дохилии даромаднокии сармоягузорӣ (IRR);

- давраи хароҷотбарории сармоягузорӣ (PP);

- даромаднокии сармоягузорӣ (ROI).

6) Таҳлили нозуқиҳо, аз он ҷумла тағйирот дар нарх, фурӯш, нархи ашёи хом ва таъсири онҳо ба NPV ва IRR.

7) Танзими хатарҳои молиявӣ, аз он ҷумла намудҳои хатарҳо (хатарҳои бозор, хатарҳои иқтисодӣ) ва усулҳои паст кардани онҳо.

Фасли 8. Арзёбии иқтисодӣ, самаранокии татбиқи лоиҳа, муқоисаи вариантҳо, хулосаҳо

Блоки иқтисодӣ таҳлили лоиҳаро аз рӯи таъсири он ба иқтисодиёти кишвар, самаранокӣ ва бартариҳои лоиҳа, муқоисаи вариантҳои лоиҳа, хулосаҳо инъикос менамояд.

Ин фасл бояд дар бар гирад:

1) таҳлили муқоисавии вазъи иқтисодии соҳа (кишвар) ва дурнамои рушди бе истифодаи лоиҳа ва истифодаи он (нишондиҳандаҳои умумӣ, ҳиссаи онҳо, ҳаҷми воқеӣ ва пешбинишаванда, сармоягузорӣ ва ғайра оварда шудаанд);

2) арзёбии самаранокии татбиқи лоиҳа, ки ҳамчун таносуби афзоиши фоида ба хароҷоти (маблағгузориҳои асосӣ) ҳамаи намудҳои захираҳои, ки боиси афзоиши ин афзоиш гардидаанд ё ба муқоисаи фоидаи ҳолиси пешбинишуда бо сармояи ба лоиҳа гузошташуда.

3) ҳисобкунии гардиши софи пули нақд, ки ҳамчун фарқияти байни даромади софи лоиҳа ва маблағи умумии хароҷоти сармоягузорӣ ва ҳаққи қарзҳо муайян карда мешавад.

Дар асоси гардиши пули нақд нишондиҳандаҳои асосии арзёбии самаранокии татбиқи лоиҳа ҳисоб карда мешаванд: арзиши ҳозираи соф, индекси даромадноки, меъёри дохилии даромад.

Дар ин фасл инчунин хулосаҳо оварда шуда, самаранокии истифодаи лоиҳа, то чӣ андоза маблағгузори лоиҳа метавонад намудҳои гуногуни фоида оварда расонад, инъикос ёфтааст.

Фасли 9. Арзёбии ҳуқуқи лоиҳа

Қисми ҳуқуқи арзёбии лоиҳа инҳоро дар бар мегирад:

- 1) таҳлили ҳуқуқ ба амвол ва тартиб додани ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ;
- 2) таҳлили масъалаҳои таҳия ва такмили ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ ва заминаи меъёри маҳаллӣ;
- 3) таҳлили масъалаҳои вобаста ба тайёр кардани қитъаи замин (муайян намудани мавҷудият ва ҳолати қитъаи замин барои объекти сохтмон, ҳангоми зарурат, гузаронидани расмиёти ҷудо кардани қитъаи замин, бақайдгирии ҳуқуқ ба қитъа);
- 4) муайян намудани ҳуқуқҳои моликият, гарониҳо ва маҳдудиятҳо ба объект, инчунин дигар объектҳои, ки ба он аз ҷиҳати ҳудудӣ ё технологӣ алоқаманданд;
- 5) тартиб додани нақшаи ҳуқуқи муносибатҳои байни иштирокчиёни лоиҳа;
- 6) тавсифи хавфҳои ҳуқуқӣ ва таҳияи тавсияҳо оид ба идоракунии онҳо;
- 7) омода намудани дастгирии шартномавӣ барои татбиқи лоиҳа, аз ҷумла лоиҳаи созишнома;
- 8) омода намудани фаслҳои ҳуҷҷатҳои тендерӣ (лоиҳаи шартнома, ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ барои қабули қарор дар бораи тендер, тартиби тендер ва фаслҳои дигар);
- 9) тартиби гузаронидани гуфтушунид бо шарикҳои хусусии эҳтимоли бо мақсади муҳокимаи шартҳои шартнома (агар шартнома бидуни тендер баста шуда бошад).

Адабиёти истифодашуда:

1. Басовский Л. Е., Басовская Е. Н. Экономическая оценка инвестиций: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 2014. — 241 с.
2. Васюхин О.В., Павлова Е.А. Экономическая оценка инвестиций. Учебное пособие. – СПб: СПб НИУ ИТМО, 2013. – 98 с.
3. Вернер Беренс, Питер М. Хавранек Руководство по подготовке промышленных технико-экономических исследований. АОЗТ „Интерэксперт“, Москва 1995.
4. Методическое пособие по разработке технико–экономического обоснования (ТЭО) проектов государственно–частного партнерства в Республике Таджикистан (рекомендательное) /Постановление коллегии Государственного комитета по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан от «25» сентября 2014 г. № 81.